

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΧΑΪΑΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΜΟΝΟΜΑΧΟΙ *POST MORTEM*

ΠΑΤΡΑ 2020

Εικ. 1

Εικ. 2

ΘΕΑΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΑΤΡΑ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Αναστασία Κουμούση

Η μεγαλύτερη ανάπτυξη, πολεοδομική, οικονομική και πολιτιστική, που γνωρίζει η Πάτρα στην μακραίωνη ιστορία της, σημειώνεται κατά την ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο και συγκεκριμένα από τις αρχές του 2ου αι. έως τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. Με πολυπολιτισμικό και πολυεθνικό χαρακτήρα, ελευθερία στην εισαγωγή νέων θρησκειών και θεοτήτων από την Ανατολή, ανθηρή οικονομία και εμπόριο, η ρωμαϊκή πόλη επεκτείνεται δυτικά και φθάνει έως την θάλασσα, από την οποία εξαρτάται και χάρη στην οποία θα αναδειχθεί σε μια από τις σπουδαιότερες ελληνικές πόλεις κατά την Ρωμαϊοκρατία. Οι Ρωμαίοι φροντίζουν για την εξασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων της αποικίας τους με την κατασκευή μεγάλης κλίμακας δημόσιων έργων. Η ζώνη του θεάματος ιδρύεται ήδη από το τέλος του 1ου αι. μ.Χ. δυτικά της Αγοράς και περιλαμβάνει το Στάδιο και το Ωδείο.

Τα ερείπια του Ρωμαϊκού Σταδίου **{εικ. 1}** αποκαλύφθηκαν περίπου 100μ. δυτικά του Ωδείου. Η κατασκευή του άρχισε επί Δομιτιανού το 86 μ.Χ. και αποτελεί προσφορά του αυτοκράτορα στην *Colonia Augusta Achaica Patrensis* με την ευκαιρία της επετείου των 100 χρόνων από την ίδρυσή της ως ρωμαϊκής αποικίας (14 π.Χ.). Η συμβατική απεικόνισή του στον οπισθότυπο νομίσματος των Πατρών επί Κομμόδου (180-192 μ.Χ.) **{εικ. 2}**, δηλώνει την σπουδαιότητα του Σταδίου για την πόλη, ενώ θα πρέπει να συσχετισθεί και με την γνωστή από τις πηγές συμμετοχή του αυτοκράτορα σε αγώνες μονομάχων. Το κτήριο ταυτίζεται με το αναφερόμενο ως *θέατρο* από τον Πausανία που επισκέφθηκε την πόλη τον 2ον αι. μ.Χ. Συνεπώς εκεί ελάμβαναν χώρα καλλιτεχνικοί (θεατρικοί, μουσικοί) και αθλητικοί αγώνες, τα γνωστά *Καισάρεια*, αλλά και αγώνες μονομάχων. Επιγραφές, ανάγλυφα και ψηφιδωτά δάπεδα μαρτυρούν την διεξαγωγή αυτών των εκδηλώσεων στην πόλη.

Οι αγώνες μονομάχων/*munera gladiatoria* ήταν, ήδη από την περίοδο της Δημοκρατίας, θεάματα εξαιρετικά δημοφιλή σε όλα τα στρώματα της ρωμαϊκής κοινωνίας. Επιβίωσαν, παρά την πολεμική που τους ασκούσαν διάφοροι, για λόγους περισσότερο φιλοσοφικούς παρά ανθρωπιστικούς, σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, από την Δακία έως την Αφρική και από την Ισπανία έως την Μικρά Ασία, έως το τέλος του 4ου αι. μ.Χ.

Ένα σημαντικό σύνολο επιτύμβιων πλακών μονομάχων που έζησαν, αγωνίσθηκαν, πέθαναν και ενταφιάστηκαν στην Πάτρα στη διάρκεια του 2ου και 3ου αιώνα μ.Χ., εκτίθεται για πρώτη φορά στην μόνιμη συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών, στην αίθουσα της Νεκρόπολης, συμπληρώνοντας πλέον θεματικά και εννοιολογικά την ενότητα αυτή.

ΜΟΝΟΜΑΧΟΙ POST MORTEM

Έλενα Παρτίδα

Βίαιο, αποτρόπαιο και αιμοσταγές θέαμα, η μονομαχία ήταν μια αναμέτρηση επιδεξιότητας στις πολεμικές τέχνες, σθένους και αντοχής μέχρι θανάτου. Αυτός ο «διαγωνισμός επιβίωσης» ψυχαγωγούσε τους Ρωμαίους, όμως το κίνητρο για τον ίδιο τον αγωνιζόμενο ήταν η απόκτηση της ελευθερίας του. Οι μονομάχοι προέρχονταν από κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ήταν σκλάβοι, κατάδικοι, αιχμάλωτοι πολέμου, που όμως κέρδιζαν τον θαυμασμό και τις επευφημίες των θεατών στην αρένα. Ένας ικανός αριθμός νικών θα τους εξασφάλιζε την ελευθερία, αν και ως πολίτες θα παρέμεναν με περιορισμένα

Εικ. 3

δικαιώματα. Υπήρξαν περιπτώσεις που αμφότεροι οι ανταγωνιστές ξεψύχησαν στην αρένα κι άλλες που οι νικητές χάρισαν τη ζωή στους αντιπάλους τους. Κάποιοι άφησαν την τελευταία τους πνοή τη στιγμή που ανακηρύσσονταν νικητές. Η πρόσφατα αποκαλυφθείσα τοιχογραφία στην Πομπηία {εικ. 3} απεικονίζει την τελευταία πράξη του θεάματος. Ο βαριά τραυματισμένος ηττημένος, με τις πληγές ρεαλιστικά αποδοσμένες, εκλιπαρεί για έλεος, ενώ ο νικητής αναμένει το νεύμα του ηγεμόνα, είτε για να χαρίσει τη ζωή στον αντίπαλο, είτε για να του δώσει το τελειωτικό κτύπημα. Η παράσταση κοσμούσε το εσωτερικό πανδοχείου ή πορνείου.

Παρ' ότι θηριώδες και βάρβαρο, η μονομαχία ήταν δημοφιλές αγώνισμα, με τους αντιπάλους να επιλέγονται προσεκτικά, ώστε να είναι ισάξιοι κι έτσι να προκύψει μια θεαματική αναμέτρηση. Φιλόδοξοι ηγέτες τη χρησιμοποίησαν για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και χειραγώγησης του πλήθους. Όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, ο Γάιος Γράκχος καθιέρωσε ελεύθερη για όλους παρακολούθηση των μονομαχιών. Σε αλληλογραφία της πόλης Αφροδισιάδας με τον αυτοκράτορα Αδριανό εκφράζεται προβληματισμός αν θα ήταν προτιμότερο να διατεθούν χρήματα στην κατασκευή νέου υδραγωγείου, ενώ το φιλοθέαμον και αιμοδιψές κοινό αποζητά να παραληρεί στην αρένα παρακολουθώντας τον θάνατο. Η κατά τόπους αριστοκρατική τάξη στήριζε τη διοργάνωση του συγκεκριμένου θεάματος. Πάτρωνες ήταν οι ίδιοι οι αρχιερείς της αυτοκρατορικής λατρείας, αφού το αιματηρό παιχνίδι είχε σχεδόν θεσμοθετηθεί ως αναπόσπαστο τμήμα των εορτών προς τιμήν του ηγεμόνα.

Η βαναυσότητα του θεάματος στηλιτεύεται από αρχαίους συγγραφείς, ιδίως όταν αυτό διαδραματιζόταν σε ελληνικά θέατρα, όπου κάποτε είχαν ερμηνευθεί κορυφαίες τραγωδίες. Ο Δίων Χρυσόστομος εγκωμιάζει τους

Ρόδιους για τη μη διεξαγωγή μονομαχιών στο νησί, σε αντίθεση με την Αθήνα, όπου συχνά ένας αγωνιστής κατακρεουργείτο κοντά στις θέσεις που άλλοτε καθόταν ο Ιεροφάντης και άλλοι ιερείς. Αν και καταγόμενο από τη Δύση, το αγώνισμα μετασχηματίστηκε και επαναπροσδιορίστηκε υπό την επήρεια της ελληνικής παράδοσης. Ειδικά οι επιτύμβιες στήλες δείχνουν πως, επί ελληνικού εδάφους, οι μονομάχοι πρόβαλλαν την ομοιότητά τους με τους κλασικούς αθλητές, επιδιώκοντας να εξομοιωθούν με εκείνους. Έτσι στα επιγράμματα σχεδόν ηρωοποιούνται.

Η ανθρώπινη υπόσταση του μονομάχου λανθάνει στα επαγγελματικά τους ψευδώνυμα. Κάποια κατ' ευφημισμόν, όπως ο πολυνίκης *Τρυφερός* (αίθουσα Δημόσιου Βίου) και ο *Δροσερός* από τη Στρατονίκη, ενώ άλλα προβάλλουν αρετές και φυσικά προσόντα. Στην πλειοψηφία τους τα ονόματα είναι ελληνικά, αντλούμενα από τη μυθολογία (*Πυλάδης*, *Πολυδεύκης*, *Σαρπηδών*, *Μέροψ*) και δίνονταν από τους εκπαιδευτές των θιάσων, ενδεχομένως με διάθεση αναγωγής του αιμοσταγούς θεάματος στις επικές αναμετρήσεις ηρώων. *Αχιλλεία* λεγόταν η γυναίκα-μονομάχος που απελευθερώθηκε στην Αλικαρνασσό {εικ. 4}. Στην κατηγορία των «ομιλούντων» ονομάτων, το *Αμάρανθος* σε στήλη από την Αμφίπολη υποδηλώνει την πρόθεση του μονομάχου να παραμείνει ζωντανός. Σε άλλες περιπτώσεις φανερώνουν τον τόπο καταγωγής, όπως ο *Ίλλυρος* και ο *Αμαραίος* (ή *Αμάραιος*) από την πόλη Αμάρα της Αραβικής χερσονήσου {εικ. 5}. Ο πρωτοκλασάτος πυγμάχος *Βιτάλις* στη Στρατονίκη κατατροπώθηκε στο Στάδιο από τον άξιο και κραταιό *Πολυδεύκη*. Δεν ήταν ασυνήθιστο σε ταφικά επιγράμματα να μνημονεύεται ο αντίπαλος που κατάφερε το θανάσιμο κτύπημα, αλλάζοντας τη μοίρα του εικονιζόμενου. Στη στήλη του μονομάχου *Αρχιμήδη* από τη Βέροια εντυπωσιάζει το επίγραμμα *οὐκ ἤμην καὶ ἐγενόμην οὐκ εἰμί καὶ οὐ μέλει μοι*, θεωρούμενο επικούρειας αντίληψης απόφθεγμα, απορριπτικό της μεταθανάτιας ζωής.

Εικ. 4

Εικ. 5

Τρεις από τις επιτύμβιες πλάκες που για πρώτη φορά εκτίθενται στην αίθουσα της Νεκρόπολης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πατρών προέρχονται από *Πολυάνδριο*, δηλ. κοινό τάφο ενός θιάσου/*familia* μονομάχων, που αποκαλύφθηκε στην Πάτρα. Πάνω σε θολωτή κατασκευή από οπτόπλινθους υπήρχαν βαθμίδες όπου ίσως ήταν τοποθετημένες οι στήλες. *Πολυάνδρια* έχουν βρεθεί επίσης στη Στρατονίκη, τα Μύλασα Καρίας, καθώς και στην Έφεσο. Ίσως οι θίασοι ή οι συντεχνίες/*collegia* επεδίωκαν να εξασφαλίζουν χώρους ομαδικής ταφής λόγω ενδεχόμενων αντιδράσεων των τοπικών κοινωνιών στο «στίγμα»/*infamia* των μονομάχων. Στην πόλη Sarsina ο Horatius Balbus κληροδοτεί αγροτεμάχιο, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί

ως κοιμητήριο μόνο για ευυπόληπτους. Τα ευρήματα από την Πάτρα δείχνουν ότι υπήρχαν και μεμονωμένοι τάφοι μονομάχων, κατά κανόνα ξεχωριστά από του υπόλοιπου πληθυσμού, επιβεβαιώνοντας έτσι την κοινωνική περιθωριοποίησή τους, ανεξαρτήτως της δημοτικότητας που κέρδιζαν ενώπιον του πορωμένου πλήθους στην αρένα.

Στην Έφεσο οι οστεολογικές και παλαιοπαθολογικές αναλύσεις απέδωσαν ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Το εκεί Πολυάνδριο περιέκλειε 66 σκελετούς ανδρών, ηλικίας 20-30 ετών. Από τα πολλαπλά κρανια-

Εικ. 6

κά τραύματα, που διαπιστώθηκε ότι είχαν επουλωθεί πριν επέλθει το θανάσιμο πλήγμα, συμπεραίνεται η παροχή προηγμένης ιατρικής περίθαλψης. Διάσημος ανάμεσα στο ιατρικό προσωπικό που θεράπευσε τραυματισμένους μονομάχους στην Πέργαμο ήταν ο Γαληνός, ο οποίος αξιοποίησε την εμπειρία για να προάγει την Ιατρική επιστήμη.

Τα ανάγλυφα μονομάχων δεν εντοπίζονται πάντοτε στο αρχικό τους περιβάλλον. Σ' έναν από τους πύργους του Κάστρου της Μυτιλήνης, κάτω από το οικόσημο της οικογένειας Gattilusi, πλάκες με ανάγλυφες παραστάσεις μονομάχων εντοιχίστηκαν το 1355 για να κοσμήσουν την οχύρωση {εικ. 6}. Στην πολεμική εξάρτυση του Βίκτορα και του Ίλλυρου εντυπωσιάζει η περικεφαλαία με προσκόπιο διάτρητο, που τους επέτρεπε να βλέπουν και να αναπνέουν. Ο οπλισμός είναι το διακριτικό στοιχείο που κατηγοριοποιούσε τους μονομάχους. Ποτέ δε μάχονταν με δόρατα αλλά μόνο με κοντά ξίφη ή εγχειρίδια και φορώντας μία μόνο κνημίδα συνήθως στο αριστερό πόδι, δεμένη με δερμάτινους ιμάντες. Στην Πάτρα έχουμε την ευκαιρία να δούμε το όπλο του χαρακτή {εικ. 17}. Ορισμένοι χαρακτηρισμοί των μονομάχων προέρχονται από τον οπλισμό τους, π.χ. ως «διμάχαιρος» περιγράφεται εκείνος που κρατά από ένα μαχαίρι σε κάθε χέρι. Η άριστη διατήρηση χρωμάτων σε επιτύμβια πλάκα προερχόμενη από τη Θεσσαλονίκη {εικ. 7} δηλώνει ότι ενίοτε οι στήλες επιχρωματίζονταν.

Εικ. 7

Οι κοινωνικο-πολιτικές προεκτάσεις των αγώνων αποτυπώνονται στην εικονογραφημένη επιγραφή-πρόσκληση (*invitatio*) του 259 μ.Χ. από την Αγορά Θεσσαλονίκης, όπου πιθανολογείται ότι τοποθετούνταν σε κοινή θέα τα κλουβιά με τα εξωτικά ζώα των θηριομαχιών λίγες ημέρες πριν τον αγώνα, ώστε να προσελκύσουν το κοινό.

MONOMAXOI POST MORTEM   SAGGACI POST MORTEM

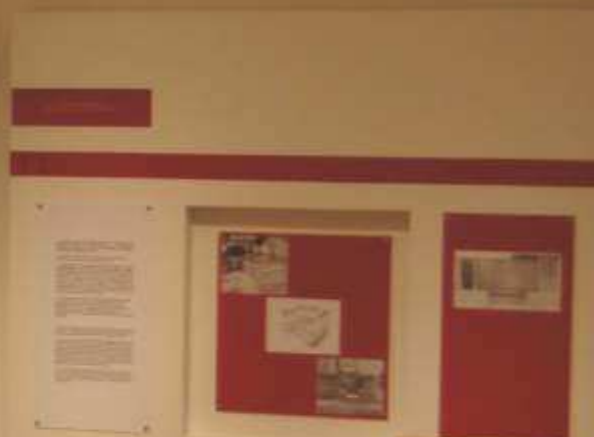
This panel features two columns of text. The left column is titled 'MONOMAXOI POST MORTEM' and the right column is titled 'SAGGACI POST MORTEM'. Below the text are two line drawings of figures in traditional attire. A black rectangular area is visible at the bottom of the panel.

MONOMAXOI POST MORTEM   SAGGACI POST MORTEM

A large red panel displays several fragments of ancient papyrus or parchment. The fragments are arranged in a grid-like pattern. A small white label is visible at the top center of the panel.

MONOMAXOI POST MORTEM   SAGGACI POST MORTEM

This panel features a large white area with text on the left and a red background on the right. The red background contains several smaller panels, some with text and some with images. A small white label is visible at the top center of the panel.

A small, light-colored table with a document on it. The document appears to be a list or index of items.

A large, rectangular stone tablet or relief on a black base. The tablet features a central figure or scene, possibly a deity or a historical figure, surrounded by hieroglyphs or other markings.

Two large, rounded stone vessels or jars on a base. The larger one is on the left and the smaller one is on the right. Both have a textured surface and a small opening at the top.

A large, rectangular stone tablet or relief on a base. The tablet features a central figure or scene, possibly a deity or a historical figure, surrounded by hieroglyphs or other markings.

Οι επιτύμβιες στήλες των μονομάχων που εμπλουτίζουν πλέον τη μόνιμη έκθεση της αίθουσας της Νεκρόπολης χρονολογούνται στον 2ο-3ο αιώνα μ.Χ. και είναι μαρμάρινες. Τα ίχνη εργαλείων που διακρίνονται ενίοτε στην επιφάνεια ενδεχομένως καλύπτονταν με επιχρωματισμό. Οι μορφολογικές παραλλαγές στις στήλες της Πάτρας (αμφίγλυφη, ανεικονική, εγχάρακτη, υπαινικτική) φανερώνουν καλλιτεχνικό πειραματισμό.

Δικτυοβόλο/*retiarius* με τρίαινα αναπαριστά η ανάγλυφη πλάκα [1] |αρ. ευρ. 1453| {εικ. 8}. Στον αμυντικό σπλισμό ανήκει η προστατευτική επωμίδα ενώ το κλαδί φοίνικα ή κυπαρίσσι που πλαισιώνει τη σκηνή συμβολίζει αντίστοιχα είτε το έπαθλο, είτε το πέρασμα στη μεταθανάτια ζωή. Η απόδοση του εδάφους με μια κατωφερή γραμμή υποδηλώνει πως η σκηνή εκτυλίσσεται υπαίθρια. Στο επίγραμμα

ΧΡΥΣΟΣ ΚΑΙ ΧΡΥΣΟΠΤΕΡΟΣ ΠΑ C
ΝΙΚΩ ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΑΥΤΟΥ ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ ΕΡΡΩCΟ ΠΑΡΟΔΙΤΑ

τα γράμματα ΠΑ έχουν ερμηνευθεί είτε ως συντομογραφία της λέξης *πρωτόπαλος* (δηλ. αξιόμαχος, πρώτης κατηγορίας μαχητής), είτε ως αρχή του ονόματος *Πασινίκω*, για τον οποίον οι συναγωνιστές του, *Χρυσός* και *Χρυσόπτερος*, φρόντισαν να ανεγερθεί το μνήμα. Το όνομα *Πασίνεικος* απαντά επίσης στο επίγραμμα της στήλης από την Πλωτινόπολη, ενώ η διάδοση του *Χρυσόπτερος* φαίνεται από σχετικά ευρήματα στη Μικρά Ασία. Το δε *Χρυσός* αποτελεί προσφιλές συνθετικό. Η στερεότυπη καταληκτική φράση *Έρρωσο παροδίτα* δηλ. *Χαίρε διαβάτη/οδοιπόρε*, συγκινεί με την αμεσότητα σε πρώτο πρόσωπο. Εντοιχισμένη σε β' χρήση, η πλάκα [1] βρέθηκε στο προαναφερθέν *Πολυάνδριο* της Πάτρας, στην οδό Κορίνθου 221-223, στον χώρο όπου αποκαλύφθηκαν επίσης οι στήλες [4] και [5].

Εικ. 8

Εφάμιλλη των επιτυμβίων, ως προς την καλαίσθητη και λεπτομερή απόδοση, είναι η πλάκα δαπέδου με εγχάρακτη μορφή μονομάχου [2] | αρ. ευρ. 2557 | {εικ. 9}, η οποία προέρχεται από τη ρωμαϊκή οικία (οδός Νεοφύτου 42), όπου βρέθηκε το ψηφιδωτό των Μονομάχων, που σήμερα εκτίθεται στην αίθουσα του Δημόσιου Βίου. Κόκκινη γραμμή υποδηλώνει την επιφάνεια του εδάφους, δίνοντας αίσθηση του χώρου. Ο επιτιθέμενος αγωνιστής φορά περικεφαλαία με λοφίο. Η μορφή του κράνους και του λοφίου, όπως και το σχήμα της ασπίδας διέφεραν, αναλόγως της κατηγορίας στην οποία κατατασσόταν ο κάθε μονομάχος. Σταθερό στοιχείο του οπλισμού όλων, όμως, παρέμενε το κοντό ξίφος (*gladius*). Στεφάνια εγχάρακτα και επιζωγραφισμένα με κόκκινο χρώμα υπαινίσσονται τον αριθμό νικών του εικονιζόμενου. Ακόμη δύο, μικρότερα, στεφάνια κοσμούν την ασπίδα, ως «επίσημα». Ο εικονιζόμενος παραμένει ανώνυμος, αφού δεν συνοδεύεται από επιγραφή.

Εικ. 9

Εγχάρακτη είναι η μορφή μονομάχου και στη στήλη [3] |αρ. ευρ. 1332| {εικ. 10} με τη γνωστή εικονογραφική αλληγορία των επάθλων, δηλ. το κλαδί φοίνικα και πέντε στεφάνια χαραγμένα στο φόντο, να υπομνηματίζουν ισάριθμες νίκες του στην αρένα. Μία ακόμη εγχάρακτη γραμμή υποδηλώνει την επιφάνεια εδάφους. Είναι ακανόνιστη, παραπέμποντας σε υπαίθριο χώρο. Το επίγραμμα

*Μή με παρατροχά[σας]
παρέλθης ἀλλ' ἴδε
ΕΠΙΤΥΝ[-ca5-]ΝΤΟ
ΜΑΦΟΝΙΟΥ ἐ[νθ]άδε κ[εῖμαι] ΑΓ- - -
τιοις αἰεί τοῖ ναc. ς ΤΗ[-ca5-]ΟΜΟ—
ὄτι νέος τέθνηκα σὺ δὲ
καὶ μάλα χαίρων ἔλθοις
τήν ὁδὸν ἐκτελέσας*

παρακινεί τον διαβάτη να μην προσπεράσει. Λόγω χρήσης πρώτου προσώπου στο κείμενο, έχει θεωρηθεί πως το όνομα *Μαφονίου*, σε γενική πτώση, είναι πιθανότατα πατρώνυμο. Παρά τον πρόωρο θάνατό του, ο νεκρός δηλώνει πως επιτέλεσε το καθήκον του να αγωνιστεί και να πεθάνει ένδοξα, προφανώς στην αρένα.

Εικ. 10

Αποσπασματικά σώζεται η στήλη [4] |αρ. ευρ. 1380| {εικ. 11}, διατηρώντας τα κάτω άκρα εγχάρακτης μορφής κατ' ενώπιον. Η γραμμική υποδήλωση του εδάφους εντάσσει τη μορφή στον χώρο. Από το επίγραμμα έχουν σωθεί μόνο λίγα γράμματα, προφανώς από τη φράση "Ερρωσο παροδιῖτα, δηλαδή Χαίρε διαβάτη. Επίσης στερεότυπη η φράση ἐκ τῶν ιδίων, που υποδηλώνει τη φροντίδα των οικείων του νεκρού για την ανίδρυση της στήλης. Βρέθηκε στον χώρο του Πολυάνδριου, όπου και τα σήματα [1] και [5].

Διαφορετικής αντίληψης είναι η ανεικονική πλάκα [6] |αρ. ευρ. 1787| {εικ. 12}. Από το επίγραμμα

*Μαρκία Καλλιμόρφω
μνείας χάριν
ἐκ τῶν αὐτοῦ*

καταλαβαίνουμε πως το πρόσωπο που φρόντισε να διαιωισθεί η μνήμη του *Καλλιμόρφου* ήταν η *Μαρκία*, πιθανότατα σύζυγός του. Σε αντίθεση με τους μισθοφόρους, οι μονομάχοι δεν ήταν απαραίτητα ανύπαντροι. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για τον ίδιο *Καλλιμόρφο* που αναπαρίσταται στο ψηφιδωτό των Μονομάχων στην Αίθουσα του Δημόσιου Βίου. Πάντως και τα δύο ονόματα απαντούν στην προσωπογραφία της ρωμαϊκής Πάτρας. Βρέθηκε στην οδό Παπαδιαμαντοπούλου 57.

Εικ. 11

Εικ. 12

Σπάνιο εύρημα συνιστά η αμφίγλυφη επιτάφια πλάκα [5] |αρ. ευρ. 1451| {εικ. 13}. Οι βαθιές εγχαράξεις, λαξευμένες λοξά, δημιουργούν σκιοφωτισμό και τονίζονται επιπλέον με κόκκινο χρώμα. Στη μία όψη, ο εικονιζόμενος μονομάχος συνοδεύεται από επιγραφή ΧΡΥΣΑΜΠΕΛΟΣ και τρία εγχάρακτα στεφάνια. Στην πίσω όψη {εικ. 14}, η μορφή αναπαρίσταται με τα νώτα στραμμένα προς τον θεατή. Πιστεύουμε ότι πιθανότατα απεικονίζεται το ίδιο πρόσωπο, ο Χρυσάμπελος (στην πίσω πλευρά εν ζωή ενώ, στην κύρια όψη, μετά θάνατον), με τα στεφάνια ως έμβλημα της υστεροφημίας του. Όπως οι [1] και [4], η στήλη αποτελεί μέρος του συνόλου του Πολυάνδριου.

Εικ. 13

Εικ. 14

Τα δύο θραύσματα της επιτύμβιας στήλης [7] |αρ. ευρ. 613| {εικ. 15} συνανήκουν, χωρίς όμως να συγκολλώνται. Στην πίσω όψη του δεύτερου θραύσματος διακρίνεται η αρχή λάξευσης ανάγλυφου πλαισίου {εικ. 16}. Στην πρόσθια όψη βλέπουμε ανάγλυφη τρίαινα, τμήμα από την κώμη και τα κάτω άκρα ανδρικής μορφής κατ' ενώπιον. Την καλλιτεχνική ποιότητα μαρτυρά η οργανική σύνδεση της μορφής με το πλαίσιο της παράστασης, όπου ακουμπούν τα δάκτυλα του ποδιού. Η επιγραφή *ΦΥΩΝΤΙ ΚΡΗΣΚΗΣ* δηλώνει πως για τον *Φύσωνα* ανίδρυσε ο *Κρήσκης* το επιτύμβιο τούτο σήμα και η διάταξη του κειμένου προδίδει το ραδινό σχήμα που θα είχε η στήλη. Μία πρόταση συμπλήρωσης αντλούμε από την εικονογραφία άλλων επιτυμβίων. Τα δύο θραύσματα βρέθηκαν μαζί έξω από τάφο, σε ανασκαφή στην οδό Αγίου Νικολάου 63.

Εικ. 15

Εικ. 16

Μια άλλη έκφραση συμβολισμού εκπροσωπεί η στήλη [8] |αρ. ευρ. 7041| {εικ. 17}, με τη μορφή του εκλιπόντος να υποκαθίσταται από τον οπλισμό του, αποδοσμένο εγχάρακτα. Στα δεξιά της περικεφαλαίας, ένα όπλο αμυντικό και επιθετικό ταυτόχρονα, χαρακτηρίζει τον μονομάχο τύπου *χάρακτη*. Πρόκειται για χαλύβδινο σωλήνα, ο οποίος περιέβαλλε τον βραχίονα καταλήγοντας σε ημικυκλική λεπίδα. Στο εσωτερικό του σωλήνα υπήρχε λαβή, για έλεγχο των κινήσεων και απόκρουση των χτυπημάτων του αντιπάλου. Ενδιαφέρει η απεικόνιση εγχειριδίου γνωστού ως *άρβηλος*, σε χρήση από υποδηματοποιούς. Η επιγραφή συμπληρώνεται, με το πατρώνυμο σε γενική πτώση

Καλλίνικος Ἰππάρχου μνείας χάριν

Επίγραμμα και οπλισμός περικλείονται από αβαθή ταινία τονισμένη με κόκκινο χρώμα. Βρέθηκε σε ανασκαφή στη συμβολή των οδών Γεροκωστοπούλου και Κανακάρη 141.

Εικ. 17

Τα μηνήματα ανθρώπων μιας άλλης εποχής συγκινούν με την αμεσότητα και την αλληγορία τους, με τον λυρισμό εικόνας και στίχων, που έρχεται σε αντίφαση με την άγρια και μοιραία αναμέτρηση στην αρένα, τη βάνουση πάλη μέχρι τελικής πτώσης. Ανθρώπους ελεύθερους ονειρεύτηκε ο Νίκος Εγγονόπουλος όταν, στα χρόνια της γερμανικής κατοχής, έγραψε το επαναστατικό ποίημα *Μπολιβάρ*, εμπνευσμένο από τον ήρωα της Βενεζουέλα, Σιμόν Μπολιβάρ. Το ποίημα υμνεί την ανδρεία και το ελεύθερο πνεύμα που αφυπνίζει συνειδήσεις και που χαρακτηρίζει τους Έλληνες από αρχαιοτάτων χρόνων. Σε μια στροφή, μάλιστα, περιλαμβάνει τη φράση «Χαίρε παροδίτα».

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Επιμέλεια, συντονισμός: Δρ Αναστασία Κουμούση, Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας
Μουσειογραφικός σχεδιασμός, σύνταξη κειμένων: Δρ Έλενα Παρτίδα, Αρχαιολόγος
Στατική μελέτη: Δρ Μαριλένα Μεντζίνη, Πολιτικός Μηχανικός
Συντήρηση αρχαίων: Βασίλης Παναγόπουλος, Γιάννα Παπαβραμοπούλου
Σχέδια υλοποίησης: Χριστίνα Καραγιαννοπούλου
Ζωγράφος: Θανάσης Θεμελής
Κατασκευές: Γιάννης Αλεξανδρόπουλος
Τεχνικό προσωπικό: Μικές Μερλίγκας, Γρηγόρης Αγγελετόπουλος, Γιάννης Μητρόπουλος
Ηλεκτροφωτισμός: Γιάννης Κουτσουβέλης

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΝΤΥΠΟΥ

Σχεδιασμός, επιμέλεια: Δρ Αναστασία Κουμούση
Σύνταξη κειμένων: Δρ Αναστασία Κουμούση, Δρ Έλενα Παρτίδα
Φωτογραφίες: Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας (εικ. 1, 8 - 17)
Διοικητική, οικονομική διαχείριση: Φ. Βουκελάτου
Παραγωγή, εκτύπωση: Α. Πάλλα

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΣΤΗΛΩΝ

Υ. Papapostolou, «Monuments de gladiateurs à Patras», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 113 (1989), 351-401.
 Α. D. Rizakis, *Achaïe II. La Cité de Patras: Épigraphie et Histoire*, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 25 (1998), 211-218.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ευχαριστούμε τον καθηγητή κ. Bilal SÖĞÜT από το Πανεπιστήμιο Pamukkale, για την ευγενική παραχώρηση φωτογραφιών και στοιχείων περί των στηλών της Στρατονίκειας. Για την άδεια χρήσης των εικόνων 3, 6, 7 θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο Parco Archeologico di Pompei, την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λέσβου και το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΧΘΕΙΣΕΣ ΑΠΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

| Εικ. 2 | Ι. Παπαποστόλου, «Νεώτερα περί Αχαΐας και Πατρών», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 2014, εικ. 10.

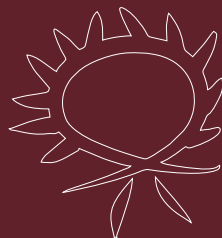
| Εικ. 4 | https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1847-0424-19, Asset number 147502001

© The Trustees of the British Museum

| Εικ. 5 | D. Aubriet, «Notes Stratonicéennes», *DIONYSIOS PHILOLOGOS, Mélanges offerts au professeur Denis Knoepfler* (ed. N. Badoud), Genève 2011, πίν. V.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΧΑΪΑΣ

Αλεξ. Υψηλάντου 197, Πάτρα
Τηλ: 2610 275070, 2610 223363
Fax: 2610 623005
e-mail: efaacha@culture.gr

*Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του κειμένου
και των φωτογραφιών του εντύπου χωρίς έγγραφη άδεια από την αρμόδια Υπηρεσία*